

Kažimir Lučin

O TVORCIMA DJELA *ILLYRICUM SACRUM*

UDK: 929: 094 "17"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. II. 1995.

Kažimir Lučin
21000 Split, HR
Gajeva 28

Illyricum Sacrum djelo je ne samo nesvakidašnjeg opsega nego i velike važnosti za hrvatsku povijest. Auktor prikazuje život i djelovanje njegovih tvoraca, talijanskih isusovaca Filipa Ripcutija, Danijela Farlatija i Jakova Coletija. Osvjetljuje okolnosti nastanka djela, objektivne poteškoće i druge zapreke u njegovu pisanju i objelodanjivanju, prikazuje različite nacрте što ih je djelo imalo u viđenju pojedinih njegovih tvoraca. Napose ocrtava zasluge domaćih ljudi, splitskoga nadbiskupa Pacifika Bizze, te, u novije vrijeme, don Frane Bulića, koji su dali znatan prinos stvaranju i upotpunjavanju djela *Illyricum sacrum*.

Povijest je znanost o događajima među ljudima, i to nadasve onim događajima koji imaju neko značenje za ljudsko društvo i utječu na njegov razvoj. No povijest se bavi i pojedinim osobama, jer su pojedinci često imali presudan utjecaj na ljudsko društvo. Sve ljudske zajednice, od obitelji, kao najmanje, pa do naroda i država, kao najvećih, imaju svoje voditelje. Isto ih tako imaju i pojedine skupine ljudi povezane zajedničkim poslom ili ideologijom. Ti pak pojedinci-voditelji uvjetovani su danom zajednicom, pa odvijanje promjena u nekom ljudskom društvu i djelovanje pojedinaca jesu međusobno ovisni i isprepleteni. I povijest i povjesničar imaju za predmet kako zajednice tako i pojedince, bilježe sve ono što pobuđuje historički interes. Stoga povijest obuhvaća pojave kao što su država, pravo, religija, običaji, znanost, umjetnost, gospodarstvo, politika itd., zapisujući i tumačeći njihove promjene, odnosno promjene u ljudskim odnosima. Ali i sama je znanost podložna promjenama, pa se od davnih kronika i anala preobrazuje u historiografiju, u pravu povijesnu znanost, koja se bavi kako pisanjem povijesti, tako i njezinom bibliografijom.

*) Ovaj je tekst za tisak prilagođena verzija predavanja što ga je auktor održao na Godišnjoj skupštini Hrvatskoga društva klasičnih filologa, 7. svibnja 1994. u Dubrovniku.

Presudne se promjene odvijaju u razdoblju renesanse, kada povjesničari, pod utjecajem klasičnih historika, napuštaju srednjovjekovni, kroničarski način pisanja - za koji je karakteristična težnja da se piše sveobuhvatna povijest, često počinjući od stvaranja svijeta ili od općega potopa - i daju se najčešće na pisanje povijesti svoje uže domovine. A radi toga morali su posezati za arhivskim izvorima. Javlja se, dakle, znanstvena nužda traženja i vrednovanja povijesnih vrela. Time se začinje moderna historiografija, kojoj utemeljiteljem možemo smatrati kardinala Cesarea Baronija, predstojnika Vatikanske knjižnice, koji je od 1578. do 1607. objelodanio djelo *Annales ecclesiastici*. To je djelo nastavio izdavati Ferdinando Ughelli pod naslovom *Italia sacra*. Obojica su unijela nove metode u pisanje historije, uvrštavajući u tekst čitave isprave nađene po arhivima, prepisane od riječi do riječi, i navodeći citate uvaženih auktora. Sve je to služilo osnovnoj težnji: da se iznesene tvrdnje potkrijepe dokazima.

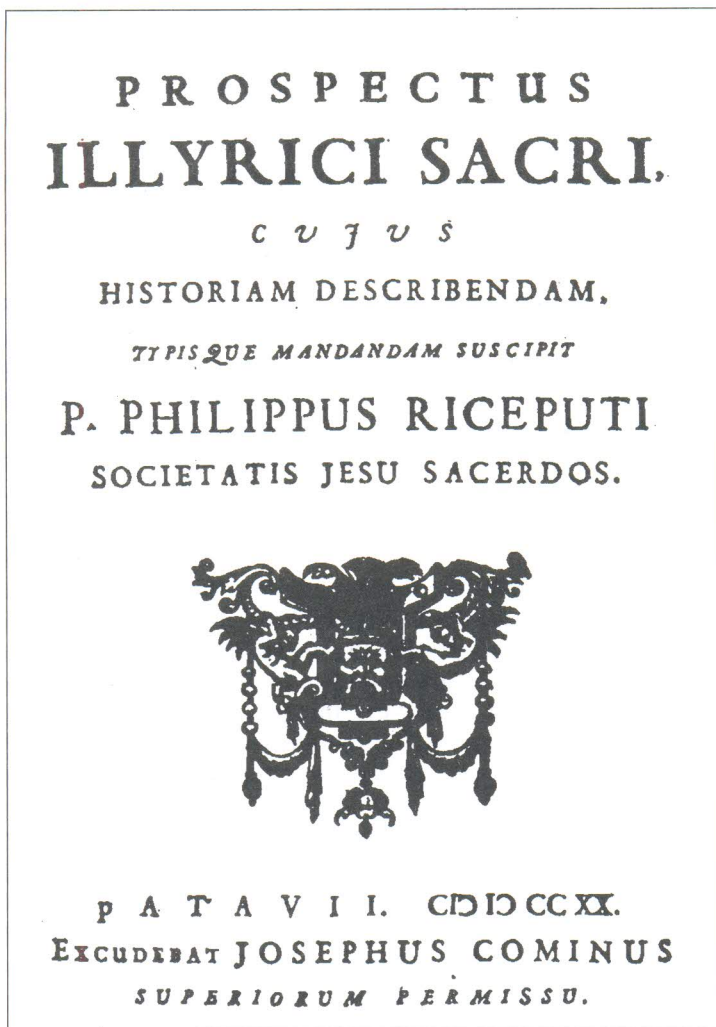
Pod utjecajem talijanskog humanizma počeli su i naši historiografi povijest - naročito onu blisku i suvremenu - pisati kritičnije nego prije. Osobito se to zapaža kod onih iz Dalmacije, koji su se većinom školovali u Italiji. Među njima su Šibenčani Dinko Zavorović i Ivan Tomko Mrnavić (kasnije zagrebački kanonik i titularni biskup bosanski), od Dubrovčana benediktinac Mavro Orbini, vlastelin Jakov Lukarević i, najkritičniji od svih spomenutih, Junije (Džono) Rastić. Tako stižemo i do najznačajnijega - Trogiranina Ivana Lucića. Za njegov *Životopis sv. Ivana Trogirskoga* Ferdo Šišić kaže da je to "najstariji danas poznati historijski spis iz oblasti hrvatske historije i, bez sumnje, djelo velike vrijednosti kao historijski izvor".

Koncem 17. i početkom 18. stoljeća u susjednoj se Italiji pojavljuju na polju historiografije tri vrijedna isusovca, koji su se s neviđenom marljivošću i upornošću dali na obrađivanje crkvene povijesti na području obuhvaćenom negdašnjim Ilirikom, pa dakle i u Hrvatskoj. To su Filippo Riceputi, Daniele Farlati i Jacopo Coleti. Rezultat njihova rada jest djelo doista nesevakidašnjeg opsega, koje spada u red najodličnijih proizvoda cjelokupne svjetske historiografije, napose crkvene. Auktori su ga nazvali *Illyricum sacrum (Povijest Crkve u Iliriku)*. Iako je djelo relativno često korišteno, ipak je prilično slabo poznato, a još se kudikamo manje znade o njegovim tvorcima. Stoga ćemo na narednim stranicama ponešto reći upravo o njima i njihovim naporima oko pisanja djela, okolnostima u kojima su radili, kao i pomagačima koje su u tom poslu imali.

FILIP RICEPUTI

Rodio se 11. srpnja 1667. u gradiću Forliju, blizu Ravenne. Već kao učenik šestog razreda gimnazije, tj. u šesnaestoj godini života, odlučio je napisati povijest Ilirika. Naime, bitka pod Bečom, završena pobjedom kršćanske vojske

pod vodstvom Jana Sobjeckoga (1683.), kao i kasniji uspješni ratovi protiv Turaka oduševili su mlada čovjeka, pa je on odlučio sav svoj život posvetiti proučavanju povijesti slavenskih naroda na Balkanskom poluotoku. U 26.

godini zaređen je za svećenika, godinu poslije (1694.) postao je profesor retorike na svećeničkom institutu, pa ravnatelj sjemeništa u gradu Macerati. Uskoro prelazi na dužnost tajnika za korespondenciju na latinskome kod maceratskoga biskupa Fabrizija Paoluccija. Kad je Paolucci imenovan kardinalom i papinskim nuncijem u Beču, poveo je sa sobom i Riceputija (1695.).

Stigavši u taj grad, Riceputi stupa u Družbu Isusovu. Tu je počeo ostvarivati svoj mladenački san, tj. prikupljati građu za povijest Ilirika.

Beč je bio središte austrijske isusovačke provincije, kojoj su pripadali isusovački samostani Hrvatske i Ugarske. U nj su dolazili mnogi isusovci iz Hrvatske i Dalmacije, pa se Riceputi kod njih raspitivao o povijesnim izvorima i ostalim podacima potrebnim za buduće djelo. Uz pomoć kardinala Paoluccija bilo mu je omogućeno istraživati po bečkim državnim i privatnim arhivima i knjižnicama. Zbog opasnosti od Turaka austrijski i ugarski velmože prenijeli su u Beč riznice i arhive čak iz dacijskog (danas Rumunjska) i panonskog Ilirika. Riceputi je u Beču dvije godine bio u dodiru s Hrvatima ("Dalmati e Slavi"). Ohrabren početnim uspjehom u svom poslu, nastavio ga je tijekom dvanaest godina u isusovačkim kolegijima u Gorici, Rijeci i Trstu, gdje je bio raspoređen na službu.

U to je doba priličan dio Dalmacije bio već oslobođen od Turaka, pa su bili potrebni misionari koji će poučiti kršćane i obraćati muslimane. U južnom dijelu Dalmacije misije su već prije održavali isusovci iz dubrovačkoga kolegija. Tako je bilo i u sjevernoj Dalmaciji, a sada se pojavila potreba da se isto učini i u srednjoj Dalmaciji. Splitski je nadbiskup Stjepan Cosmi zatražio od Kongregacije za raširenje vjere (de propaganda fide) da mu kod generala isusovačkoga reda pribavi nekoliko misionara. Od godine 1704. u Makarskoj je biskupiji održavao misije poznati isusovac Ardelio della Bella. Premda su po makarskim župama misije održavali i franjevački misionari, izbjevalice iz franjevačke provincije Bosne Srebrene, čini se da biskup Nikola Bijanković nije bio njima zadovoljan. Pisao je *Propagandi*: "La mia diocesi... è piena di Fratti e Regolari ignoranti." Početkom 18. st. splitski nadbiskup Cosmi izravno je od isusovačkoga generala zatražio za misionara baš Della Bellu, koji će propovijedati evanđelje i održavati misije u gradovima, selima, na brodovima i u vojničkim taborima. Ardelio della Bella, naime, već u Dubrovniku bijaše naučio hrvatski jezik tako dobro da je mogao napisati i objaviti hrvatsku gramatiku i izvrstan rječnik.

Na zamolbu *Propagande* poslan je za misionara u Dalmaciju i Filip Riceputi. Da Venecija ne bi zamjerila što na njezinu teritoriju djeluje isusovac iz austrijske provincije, prebacio je isusovački general Riceputija u mletačku isusovačku provinciju s pripadnošću padovanskom kolegiju. U Dalmaciji su se ta dva za Hrvatsku značajna čovjeka, Della Bella i Riceputi, sastala te misionarila zajednički. Riceputi je odmah po dolasku održao misije po Neretvi s makarskim biskupom Bijankovićem, zadržavši se tu mjesec i pol. Misije su veoma dobro uspjele: uz održavanje katehizacija, propovijedi i ispovijedi, bilo je ponešto i obraćenja luteranskih i kalvinističkih vojnika. Nakon povratka u Split dobio je Riceputi od svoga generala čestitke za uspješan rad u neretvanskoj krajini.

Za tih sedam godina što ih je, uglavnom s Della Bellom, proveo u misijama po Dalmaciji, Riceputi je neumorno prikupljao građu za svoje povijesno

djelo. No iskrslu su neki nesporazumi oko trajna naseljavanja isusovaca u Dalmaciji, a bilo je i nesmotrenih postupaka Riceputijevih prema makarskom biskupu, kao i sukoba sa splitskim nadbiskupom, pa je isusovački general Tamburino morao udovoljiti Riceputijevoj molbi: godine 1716. povukao ga je, tobože privremeno, u matičnu kuću u Padovi. Službeno je kao razlog navedena nedavno preboljena malarija.

Riceputi se sljedećih godina potpuno posvetio proučavanju i sređivanju prikupljene građe te je stvorio plan izrade svojega djela. Po tom nacrtu, što ga je nazvao *Prospectus Illyrici sacri*, ono bi se sastojalo od četiri dijela:

1. *Acta Illyriorum antistitum*,
2. *Collectio sacrorum conciliorum et legationum Apostolicarum ad Illyricam Ecclesiam spectantium*,
3. *De vita et moribus Sanctorum hominum qui Ecclesiam Illyricam illustrent*,
4. *Monasticum Illyricum seu historia monachorum et sanctimonialium Illyricarum*.

Kod tog posla Riceputi je uvidio da njegova građa nije potpuna, da ima još mnogo praznina, te da mora pretražiti i arhive po Italiji, osobito one u Veneciji, Rimu i Napulju. Godine 1719. dodijeljen mu je za pomoćnika svećenik Pacifik Bizza, koji je tek bio diplomirao i netom bio zaređen. Riceputi ga je odmah zadužio da istražuje građu u mletačkim arhivima, a sam je, na poziv generala reda, otišao u Rim, te je imao prilike pretraživati tamošnje arhive i knjižnice. Papa Klement XI. (1700.-1721.) oduševio se za *Illyricum sacrum*, pogotovo kad mu je Riceputi predao svoj rukopisni *Prospectus*. Sada su i u Rimu, kao prije u Padovi i Veneciji, mnogi dostojanstvenici i učenjaci odobrili namjeru Riceputijevu da napiše povijest Ilirika, te mu obećali pomoć i zaštitu. Riceputi je nakon toga prvoga posjeta Rimu pohodio još nekoliko talijanskih gradova, a mnoge je dokumente otkrio u Napulju i Beneventu.

Budući da je zamišljeno djelo iziskivalo još građe, sljedeće se godine (1720.) u pratnji pomoćnika Pacifika Bize zaputio na veliko istraživačko putovanje. Najprije su posjetili Osor, Zadar, pa Split, u kojem ih je ugostio conte Milesi. Odatle su krenuli u Dubrovnik, Kotor i Budvu, pa na povratku opet u Kotor, Herceg Novi i Dubrovnik, Korčulu, Hvar, Trogir, pa u Split, Salonu, Šibenik, Skradin, Pag, Karlobag, Senj, Modruš (u Lici), Karlovac te Zagreb. Odatle su preko Kranjske stigli u Ljubljanu, zatim Trst, Rijeku i Pulu. Putovanje su završili u Udinama, radi istraživanja o akvilejskom patrijarhatu, kojemu su neki naši krajevi pripadali u franačko doba. Ukupno je ovo putovanje trajalo gotovo godinu dana. Najdulji su im boravci bili u Zadru (18 dana), Splitu (16 dana) i Dubrovniku (čak 51 dan). U Boki kotorskoj i u sjevernoj Albaniji zadržali su se 22 dana. U tim su krajevima k njima dolazili mnogi crnogorski kaluđeri i donosili im kodekse svjetovna i crkvena sadržaja. Podupirao ih je i "mitropolit Hercegovine i Dalmacije", mogli su posjetiti i neke pravoslavne manastire. U opisu putovanja Bizza spominje kako su na

putu od Cavtata do Herceg Novoga imali dosta neprilika zbog straha od Crnogoraca. Bizza se iz Budve u Kotor vratio kopnenim putem, i to radije preko turskoga područja. Po moru su putovali na teretnim brodovima, a velik su dio puta prevalili na ratnoj lađi. Jednom su plovili i malom "latinkom". Nekoliko su puta na moru doživjeli oluju, koja ih je zadržala ili vratila. U Dalmaciji su na povratku putovali konjima od Šibenika do Zadra, a i na putu od Senja do Zagreba jahali su na konjima preko Velebita. Od Zagreba do Ljubljane putovali su trinaest dana, po zimskom vremenu, uglavnom za-prežnim kolima.

Kad je njihovo putovanje bilo pri kraju, na tron je stupio papa Inocencije XIII. (1721.-1724.). Riceputi požuri u Rim da novoga papu izvijesti o svojem putovanju i o uspjehu istraživanja u svezi sa zadacima koje je dobio od Klementa XI. (radilo se o trsatskoj Nazaretskoj kućici, nadalje o mogućnosti priključenja pravoslavaca te o stanju u biskupijama pod turskom okupacijom). Želio je k tome obavijestiti papu u kojem se stadiju nalaze pripreme za izdavanje djela *Illyricum sacrum*. Papa ga je htio zadržati u Rimu, no tamošnja klima nije pogodovala Riceputijevu zdravlju. Tijekom toga drugog boravka u Rimu Riceputi je prikupio veliko obilje nove građe. Ali budući da je uvijek trebalo sve više dokumenata upravo iz naših krajeva, on 1721. ponovno posjeti Dubrovnik i Ljubljanu.

Kad se vratio u Padovu, valjalo mu je srediti svu tu zamašnu količinu prikupljene građe i podijeliti je prema navedenom nacrtu u četiri dijela. S Bizzom i još nekoliko suradnika sastavio je u tu svrhu osam kazala i više od stotinu kataloga. Upravo od toga trenutka pa nadalje, tj. do 1723., glavni će mu pomagatelj biti mladi isusovac Daniele Farlati. Nakon pregleda svega što je prikupljeno došlo se do zaključka kako nije moguće izdati nijedan dio historije Ilirika prije nego što budu dovršena i međusobno usklađena sva četiri dijela, i to zbog toga što su se pojedini sadržaji javljali ponovno u nekim dijelovima, ili čak u svima. Na primjer, neki biskup o kojem je riječ u prvom dijelu može se pojaviti i u drugome, gdje se govori o sinodama, i u trećemu, gdje su sveci, pa i u četvrtome, gdje su redovnici. Dakako, značilo je to veliku odgodu tiskanja najavljenoga djela, što je bilo još jednim razlogom za nezadovoljstvo kod onih koji su ga nestrpljivo iščekivali. Kašnjenje je bilo uzrokovano i potrebom da se prouče *Acta sanctorum*, koja su sastavljali bolandisti, a koja su do tada već obasizala 50 velikih svezaka, pa djela brojnih antičkih geografa i historičara, kao i djela onih novijih, još brojnijih auktora. U smetnje treba ubrojiti i golemost same zamisli, zatim neizbježno stvaranje hipoteza na onim mjestima gdje je nedostajalo vjerodostojne povijesne građe, pa nužne izmjene kad bi se dokumentacija naknadno ipak pronašla.

Farlati kaže da su najveći razlog odgađanja bili prečesti prigovori kao i nutkanja mnogih koji su djelo željno iščekivali te pretjerana briga, nastojanje i požurivanje s raznih strana neka ga što prije dovrši. Nikada, nastavlja on, nije nedostajalo onih koji su Riceputija prijateljskim poticanjem pa i više

žestokim negoli uobičajenim prijekorima požurivali i, kako se kaže, "*currenti stimulos admoverent*" - "trčećega ostanom podbadali". Bilo je onih koji su mu spočitavali da je poduzeo veći i teži pothvat nego što odgovara njegovoj sposobnosti i talentu te da posao ne obavlja ozbiljno i da zlorabi lakovjernost drugih, pa i da stvarno gubi nadu kako može dovršiti ono što je obećao i zasnovao. Sve to još ga je dodatno opterećivalo i zbunjivalo. Više je puta Riceputi odredio rok i najavio izlazak prvoga sveska i tako davao povoda za prigovore kad se najvaljeno ne bi ostvarilo. Farlati ga pokušava opravdati: "*Sed ipse sua et spe et opinione fallebatur*" - "No i njega samoga varala je i nada i očekivanje."

Priličan broj ljudi, od papa do tiskara, dobronamjerno, a kadšto i zlonamjerno, upletao se Riceputiju u posao. U međuvremenu, građa se sve više gomilala. *Bibliotheca manuscripta Illyricana*, kako je Riceputi nazvao svoju zbirku dokumenata, već je obuhvaćala više od tri stotine fascikula s papirskim bulama, diplomama, privilegijima, darovnicama, zadužbinama, zakladama, reskriptima, sinodskim i koncilskim zapisnicima, genealogijama, dnevnicima, životopisima, legendama, svjedočanstvima, pismima, konstitucijama, ugovorima i drugim dokumentima što su bili dobiveni na poklon ili posuđeni, u izvorniku ili prijepisu.

Na temelju prikupljene građe, ali i pod pritiskom mnogih učenih ljudi, pa i nekih crkvenih i redovničkih starješina, Riceputi je odlučio promijeniti koncepciju djela. Dvadeset dvije godine poslije prvoga, objavljuje drugi nacrt, prema kojemu bi *Illyricum sacrum* trebao imati osamnaest svezaka. Prva četiri bi sadržavala kronologiju, geografiju, genealogije, vojništvo i politiku u svezi s Ilirikom - dva sveska za razdoblje do Krista, a dva za vrijeme nakon Krista. Nadalje, jedan svezak sadržavao bi ilirički martirologij, a jedan životopis sv. Petra Orseola, mletačkoga dužda, poslije benediktinskoga redovnika. Tih šest svezaka nazvao je izagogičkima (uvodnima). Zatim bi slijedila povijest Crkve u Iliriku u dvanaest svezaka, od kojih bi četiri sadržavala živote svetih ljudi, pet povijest biskupija, dva sabore, poslanstva i apostolska pisma te jedan podatke o muškim i ženskim samostanima u Iliriku.

Međutim, Riceputijevi protivnici nisu popuštali. Izdali su čak i brošuricu uperenu protiv njegova pothvata. Među protivnicima bijahu i neki članovi Družbe Isusove. Za vrijeme prikupljanja građe po Dalmaciji, Riceputiju se suprotstavila skupina Dalmatinaca, koja je slala pisma protiv njega u Dubrovnik, Rijeku, Zagreb, Veneciju, Padovu i Rim, ali bez većega uspjeha. Bilo je i prijetnji sudom, a imala je posla i mletačka inkvizicija. Nije nam poznato zašto su mu pravljene tolike smetnje jer o tome, koliko znamo, ništa nisu ostavili zapisano niti sudionici zbivanja niti itko drugi. Što se tiče isusovačkoga generala, on se, osim u početku sukoba, nije obazirao na protivnike, nego je hrabrio Riceputija da ne napusti posao - što je ovaj, zamoren od napada, bio nakanio. Možda će se nešto o toj stvari otkriti kad se prouči sva Riceputijeva korespondencija, koja još nije obrađivana.

Među onima koji su podržavali Riceputija najveći podupiratelji i mecene svakako su bili pape. Može se reći da su oni uistinu prihvatili zamisao o djelu *Illyricum sacrum*. Prvi je među njima već spomenuti Klement XI. (1700.-1721.): on se osobno i prije zanimao za Ilirik, jer je smatrao da njegova obitelj potječe otuda, odnosno iz Albanije (prezime mu je bilo Albano), odakle su njegovi pradjedovi pobjegli pred Turcima u Italiju, u Urbino. Kad mu je Riceputi predao svoj *Prospectus*, papa se toliko zagrijao za *Illyricum sacrum* da mu je darovao zbirku rukopisa što ju je sakupio u mladosti kaneći napisati djelo s naslovom *Le origini e le antichità*, o podrijetlu svoje obitelji i o njezinim rodbinskim vezama sa srpskim (raškim) kraljevima. Klement XI. dao je 1720. tiskati *Prospectus* i k tome je omogućio Riceputiju slobodan pristup ne samo u vatikanske nego u gotovo sve rimske arhive i knjižnice. Dodijelio mu je *privilegium Apostolicum*, koji je omogućavao obilazak i drugih gradova u Italiji radi pronalaženja građe. Troškove za to putovanje po Italiji, kao i za ono po Iliriku, što ga je sljedeće godine (1721.) poduzeo upravo na papin poticaj, snosio je sam velikodušni Klement XI.

Klementov nasljednik Inocencije XIII. (1721.-1724.) prihvatio je Riceputija dobrohotno i obećao mu pomoć i podršku.

I sljedeći papa, Benedikt XIII. (1724.-1730.) bio je veoma sklon podržati *Illyricum sacrum* te je kao i spomenuta dvojica njegovih prethodnika davao Riceputiju obilatu novčanu potporu, a k tome mu je predao stari rukopis o životu sv. Ivana Orsinija, trogirskoga biskupa i svojega davnog rođaka (papa se zvao Vincenzo Maria Orsini). Taj je životopis poslije Farlati uvrstio u povijest Trogirskoga biskupije (sv. IV.). Benedikt je odlučno odbio sva nastojanja Riceputijevih neprijatelja.

Benedikt XIV. (1740.-1758.), po Farlatijevim riječima, "*nobis unus instar omnium esse debet*" ("vrijedi nam koliko svi drugi"). On je obećao dati Riceputiju neke spise o trsatskoj Nazaretskoj kućici, kad mu ovaj donese na uvid svoju raspravu o tome. Riceputi je radi toga pozvan u Rim (to je četvrti njegov rimski boravak), te je imao četiri audijencije kod pape.

Zbog sve te pomoći što su je djelu ukazali razni pape, Farlati s euforijom parafrazira Ciceronov izraz iz *Prvoga govora protiv Katiline*: "*Fuit sane, fuit ista felicitas Historiae Illyricae, ut ab omnibus Christi vicariis, quos venerabunda et supplex adiit, favorem et clientelam conciliaret*" ("Imala je, doista je imala Povijest Ilirika tu sreću da je od svih Kristovih namjesnika kojima se s poštovanjem i smjernim molbama obraćala sebi pribavila naklonost i zaštitu").

Eto, dakle, dva mjeseca prije svoje smrti Riceputi se nalazi u Rimu i u dobi od 75 godina još se uvijek bori za ostvarenje snova iz rane mladosti. Iz Rima odlazi zadovoljan, noseći veliku količinu spisa, ali ne stiže u Padovu: srdobolja s teškom groznicom zaustavi ga u Ceseni, i on tu umrije 5. listopada 1742.

Četrdeset i sedam godina je taj za nas Hrvate vrlo zaslužan čovjek marljivo i predano radio, ali nije imao sreće da dočeka tiskanje niti prvoga sveska svojega golemoga djela. Farlati hvali njegovu marljivost, sposobnost, pamćenje, učenost, ali napominje: "(...) *nihil planeque absolverit, nihil in lucem ediderit*" ("... ništa nije potpuno dogotovio, ništa na svjetlo dana izdao"). Pa iako djelo kojemu je Riceputi posvetio gotovo sav svoj život ne nosi njegovo ime, nego Farlatijevo, valja ipak upamtiti riječi kojima je ovaj odao priznanje svojemu prethodniku: "*parens conditorque Historiae Illyricae iure ac merito et dici et haberi debet*" ("s pravom i po zasluži mora se i smatrati i nazivati roditeljem i utemeljiteljem Povijesti Ilirika"). On, naime, nastavlja Farlati, "*primus hanc, cognitionem curamque praeclaram suscepit Historiae ecclesiasticae Illyricae conscribendae*" ("prvi je poduzeo sjajnu zamisao i brigu da napiše Crkvenu povijest Ilirika").

PACIFIK BIZZA

Prvi svezak djela *Illyricum sacrum* Farlati je posvetio papi Benediktu XIV., ali moglo bi se reći da je čitavo djelo, iako ne izričito, posvetio našem zemljaku i splitskom nadbiskupu Pacifiku Bizzi. Djelo počinje ovako naslovljenim predgovorom: "*Praefatio ad Pacificum Bizzam, arciepiscopum Spalatensem et primatem Dalmatiae et Croatiae*" ("Predgovor Pacifiku Bizzi, splitskom nadbiskupu i primasu Dalmacije i Hrvatske"), a u tekstu toga predgovora među ostalim stoji i ova važna rečenica: "*Quam ob rem haec Historia, cum ortus suos et progressus Tibi potissimum acceptos ferat, nihil habuit antiquius, quam ut Te, principio ac statim, veluti parentem alterum et auctorem agnoscat*" ("Stoga, budući da ova Povijest baš Tebi ima zahvaliti svoj početak i nastavljanje, nije imala ništa preče nego da odmah na početku prizna Tebe za drugog roditelja i tvorca").

Bizza se rodio u Rabu 1696., a sve je obrazovanje, gimnazijsko, filozofsko i teološko, stekao u Padovi, gdje je i doktorirao. Kad je zaređen za svećenika, ostao je u Italiji te je 1719. dodijeljen za pomagača Riceputiju. Ovaj ga odmah pošalje u Veneciju, gdje po preporuci *conte* Bisantija (porijeklom iz Kotora) Bizza dobi pristup u sve arhive. Farlati tvrdi za njega da je bio veoma vješt u čitanju srednjovjekovnih skriptura. Sljedeće godine (1720.) pratio je Riceputija, kako je već rečeno, na istraživačkom putovanju po Dalmaciji, Istri, Kranjskoj i Koruškoj. To je putovanje Bizza opisao u djelu *Diarium itineris Illyricani (Dnevnik putovanja po Iliriku)*. Nakon putovanja, prilikom sređivanja građe što je tada prikupljena, pokazalo se da u dokumentaciji ima praznina, a k tome su protivnici iskazivali sumnju u vjerodostojnost nekih dokumenata. Bizza je stoga, što radi prikupljanja dopunske građe, što radi provjere, sam krenuo na novo putovanje, na kojem je obišao Pulu, Poreč, Kopar, Trst, Rab, Zadar, Šibenik, Trogir, Split i Salonu. Uspio je priskrbiti

znatnu količinu nove povijesne građe, među ostalim i za izradu rodoslovlja kraljeva i knezova Hrvatske, Bosne, Srbije, Bugarske i Duklje. Zatim je još dva mjeseca sabirao građu po talijanskim gradovima. Oba je putovanja Bizza poduzeo u potpunosti na vlastiti trošak.

Nakon što je dvadeset godina surađivao na izradi velikoga povijesnog djela, postavljen je za biskupa u Rabu, a 1746. za splitskoga nadbiskupa. Ni tada nije zapustio brigu za *Illyricum sacrum*. Napisao je djelo *De historia Illyrici sacri, testimonium domini Bizzae, prius Arbensis, postea Spalatensis Antistitis* (*Povijest Illyricum sacrum, svjedočanstvo gospodina Bizze, prije rapskoga, sada splitskoga biskupa*). Tu on opisuje posao oko *Illyricum sacrum* od samih početaka pa do stanja u kojem se djelo nalazi u tadašnjem trenutku. Kad se vraćao iz trećega svojeg posjeta *ad limina*, zaustavio se na putu iz Rima u Padovi, po nalogu pape Benedikta XIV., da bi posjetio Riceputija, koji je tada sređivao *Illyricum sacrum*. O tome posjetu piše: "Htio sam sebi priuštiti zadovoljstvo te sam u arhivu iz ormara i škrinja izvlačio jedan po jedan fascikul sa spisima kako su bili poredani. I sve sam našao u redu i u dobru stanju." Papu je izvijestio kako posao napreduje.

Bizza je imao i drugih zasluga. Posvjedočio je djelom brigu za svoju nadbiskupiju: proširio je Cosmijevo sjemenište novim zgradama, za gimnaziju osigurao je najbolje profesore, povećao je broj sjemeništarskih i vanjskih učenika. Godine 1749. ishodio je od pape diplomu *sub annulo piscatoris* kojom se povećavaju sjemenišni prihodi i dodjeljuju potpore sjemeništarcima. Miroslav Vanino ističe da je podupirao hrvatsku knjigu.

Prilikom vizitacije Poljica (*vallis Politiensis*) Bizza je uočio da su svećenici koji se u psalmodiji i liturgiji služe staroslavenskim jezikom veoma priprosti i neuki ("*admodum rudes et indoctos esse*"), pa ga je to potaknulo da izvrši drugo svoje djelo koje će se trajno pamti. Naime, samo 48 godina poslije otvorenja splitskoga sjemeništa, utemeljio je na Priku u Omišu glagoljaško sjemenište u kojem će se odgajati i obrazovati poljički svećenički podmladak. Farlati iznosi kako je Bizza često napominjao da mu na srcu leže dvije stvari: oba sjemeništa i *Illyricum sacrum*.

Kao splitski nadbiskup tri je puta obišao gotovo čitavu svoju nadbiskupiju. Narod ga je dočekivao radosno, naročito onaj u Zagori. Dolazili su i pravoslavci slušati njegove propovijedi i pribivati obredima, i to, kako piše Farlati, "usprkos zabranama svećenika koje nazivaju kaluđerima. Ovi zbog gotovo beskrajne mržnje udaraju prokletstvom one koji prisustvuju" ("*neququam obnitentibus presbyteris Graecis, quos Calogeros vocant. Hi siquidem propter odium penitus infinitum anathemata intorquent si quis intersit*"). Bizza je umro u Splitu 1756.

Želeći naglasiti zasluge ovoga splitskog nadbiskupa, navest ćemo još jedno Farlatijevo svjedočanstvo o njemu, koje u prijevodu glasi: "Zbilo se nekom rekao bih Božanskom voljom da su jedna za drugom iskrsavale zapreke te nikakav njezin (misli se na Povijest Ilirika, op. p.) dio nije mogao biti

dovršen niti objavljen prije nego što je na Tebe prešlo kormilo nekoć solinske, a sada splitske Crkve, tako da je sretan početak tvojega pontifikata jamačno učinio znamenitom epohu u kojoj je ova Povijest počela izlaziti na svjetlo dana."

**ILLYRICI
SACRI
TOMUS PRIMUS.
ECCLESIA SALONITANA**

*Ab ejus exordio usque ad Sæculum quartum
Æræ Christianæ,*

AUCTORE
DANIELE FARLATO

PRESBYTERO SOCIETATIS JESU,

VENETIIS, MDCCLL

APUD SEBASTIANUM COLETI.

SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO

DANIJEL FARLATI

Riceputijev i Bizzin ulog u *Illyricum sacrum* neprocjenjiv je, jednoga kao stvaratelja, a drugog kao pomagatelja. No bez trećega, Danijela Farlatija, zacijelo od svega njihova truda ne bi bilo ništa osim hrpe fascikula s građom u nekom arhivu.

Jacopo Coleti započinje Farlatijev životopis ovako: "*Daniel Farlatus honesti genere natus est anno 1690. in oppido Foroiuliansi S. Danielis, cuius nobilitatis eximium decus Danielis nomen adiunxit*" ("Danijel Farlati rodio se godine 1690. u friulskom gradu Sv. Danijel, čijoj je slavi ime Danijelovo mnogo pridonijelo"). Roditelji su ga poslali u Goricu da tu pohađa licej. U osamnaestoj godini, s očevim dopuštenjem, pristupio je Družbi Isusovoj u Bologni. Poslije završene filozofije i novicijata postavljen je za profesora *ad humaniores litteras docendas* - da poučava grčku i latinsku književnost u Padovi, gdje je stekao velik ugled na liceju i među građanima. Tu je službu obavljao pet godina, a zatim su ga starješine poslale u Rim na viši teološki studij. Po završetku studija vraćen je 1722. u Padovu "da ocu Filipu bude drug i pomoćnik u pisanju povijesti Crkve u Iliriku". Taj je posao obavljao dvadeset godina, a poslije Riceputijeve smrti sam je radio još trideset i jednu godinu, sve do konca života. Dospio je sastaviti pet svezaka, šesti je gotovo završio, a sedmi tek započeo.

Čim je Farlati preuzeo izradu djela, počeo je provoditi vlastitu koncepciju, posve različitu od Riceputijeve. Ovaj je bio zamislio i pisao *Illyricum sacrum* u tematskim podjelama: biskupi, koncili, sveci, samostani. Farlati je pak za osnovu djela uzeo biskupije, počevši od salonitanske metropolije, kao najstarije u Iliriku, pa splitske, kao njezine nasljednice, pa zatim sufraganskih biskupija; slijede druge metropolije i njihovi sufragani, i to po redu niti tematskom, niti kronološkom, nego čisto zemljopisnom: od Splita na sjever, pa na jug, pa na istok.

Opcenito se može slobodno reći da je Farlati bio mnogo sposobniji od Riceputija: odnos bi se mogao prikazati kao razlika između stručnjaka i amatera. Stoga se ne treba čuditi da je i Farlati bio uvučen u kampanju kojom se nastojalo onemogućiti tiskanje prvoga i drugog Riceputijeva sveska, iako su već imali *imprimatur*. Borba za izdavanje i protiv njega bila je vrlo žestoka. Sumnja se da je spomenuta skupina Dalmatinaca koja je ometala Riceputijev rad bila iskoristila upravo Farlatija kao auktora pisma: u njemu se spominje "il Padre compagno", a jedino je Farlati bio i "Padre" i "compagno". No, s druge strane, jedan od izvora govori da je isusovački general strogo kaznio pisca toga pisma, što bi isključivalo Farlatija, kojem je, naprotiv, povjerena briga o konačnu izgledu i izdavanju *Illyricum sacrum*.

Farlati je u predgovoru prvom svesku iznio neke zamjerke Riceputijevoj koncepciji, prikazujući je kao "gotovo neizmjernu i beskrajnu zamisao" ("*propemodum ideam immensam atque infinitam*", napominjući kako je on sebi uvratio u glavu "tako golemu povijest" ("*historia tantae mollis*"), koju su teško ostvarivom činile "nevjerojatna veličina i težina zamišljenoga posla" i "mno-gostruke zamisli o djelu koje je započeo" ("*incredibilis magnitudo atque difficultas concepti operis*"; "*multiplices suscepti operis ideas*"). No ne spominje nikakve sukobe među njima dvojicom. Dok je radio s Riceputijem, postupao je potpuno po njegovim uputama. Posao su podijelili tako da će Riceputi

pripremati i sređivati građu, a Farlati će joj dati formu, koju će na koncu dotjerati zajednički. Riceputi nije bio baš zadovoljan svojim suradnikom. Prigovara njegovu stilu da je suh i krut. Više bi volio sam sastaviti drugi svezak djela i predlaže da mu se dodijeli drugi pomoćnik. General ga nagovara neka strpljivo navede Farlatija da piše mekšim i tečnijim stilom te ga odvraća od samostalna pisanja drugog sveska. Vjerojatno je procijenio da Farlati ipak radi bolje. No ona se dvojica ipak nikako nisu mogla složiti.

Pokušalo se Farlatija zamijeniti drugim suradnicima, ali bezuspješno. "I malo je nedostajalo", kaže Farlati, "da ono što je pater Filip silnim i dugotrajnim naporom sakupio bude napušteno i ostavljeno za gozbu crvima i moljcima, te da njegovom smrću propadne svaka nada za Povijest Ilirika." Svoj projekt predstavlja sam Farlati ovim riječima: "Odlučio sam napisati povijest svih Crkava (tj. biskupija, op. p.) u Iliriku, i to svake pojedinačno. Ona se uglavnom sastoji od životopisa biskupa, sinoda, hagiografija i samostana (...), upravo onim redom koji zahtijeva slijed i niz biskupa." Unatoč svim poteškoćama (pobolijevanju, obavljanju mnogih svećeničkih i redovničkih poslova, nedostatku pomoćnika i potrebnih knjiga, zbrci u prikupljenoj građi itd.), trudio se, kako je govorio, "da mi nijedan dan ne prođe besposleno" ("*ut nulla dies sine linea mihi praeteriret*").

Devet godina nakon Riceputijeve smrti (a to znači i početka samostalna Farlatijeve rada) izišlo je iz tiska djelo naslovljeno ovako:

Illyrici sacri / tomus primus. / Ecclesia Salonitana / Ab ejus exordio ad Saeculum quartum / Aerae Christianae, / auctore / Daniele Farlato / presbytero societatis Iesu. / Venetiis, MDCCLI. / Apud Sebastianum Coleti. / Superiorum permissu, ac privilegio.

U prijevodu:

Povijest Crkve u Iliriku. Svezak prvi: Solinska Crkva od njezina početka do četvrtoga stoljeća kršćanske ere, auktora Danijela Farlatija, svećenika Družbe Isusove. U Mlecima 1751, kod Sebastijana Coletija. S dopuštenjem i povlasticom starješina.

Farlati je umro 1773., u 83. godini. Za njegova života izišla su četiri sveska, a nakon toga i na V., VI. i VII. svesku još uvijek piše "*auctore Daniele Farlato*".

Coleti kaže da je radi prikupljanja građe Farlati poduzeo naporno putovanje u dalmatinske primorske gradove. Iznijet ću ovdje jednu zanimljivu anegdodu - ostavljajući po strani pitanje njezine istinitosti - koju Coleti donosi kao dokaz za Farlatijevu ustrajnost i postojanost. Kad je, naime, dogotovio prvi svezak djela, rukopis je osobno uručio samostanskom slugi da ga odnese tiskaru u Veneciju. Sluga je rukopis stavio u bisage, zajahao konja i požurio putem u Mletke. No negdje na putu bisage su se otkačile, a on je to opazio tek kada je stigao do laguna. Krenuo je natrag, tražio, zapitkivao prolaznike - ali bisagama ni traga. Kad je konačno o gubitku izvijestio Farlatija, ovaj

je smireno primio na znanje što se dogodilo, te ponovno uzeo pisati čitav prvi svezak ispočetka.

JAKOV COLETI

Illyricum sacrum se sastoji od ukupno osam svezaka, no auktor osmoga nije Farlati nego Jakov Coleti. On se rodio u Veneciji 1734., u obitelji koja je već bila uvelike povezana s izradom toga velikog djela. Naime, još godine 1725. mletački opat Nikola Coleti i njegov brat Sebastijan (Jakovljev otac) sklopili su s Družbom Isusovom pismeni ugovor da će tiskati čitav *Illyricum sacrum*. (Iz toga se vidi kako se mislilo da će djela izići uskoro, dok se u zbilji to dogodilo tek poslije 26 godina.) Nadalje, Nikola Coleti je 1728. sastavio neku apologiju za Riceputija, koju je ovaj ponio u Rim da bi opravdao kašnjenje izdavanja i da bi raspravio razne sumnje i sukobe oko djela. Braća Coleti tražila su neke promjene u drugom Riceputijevu nacrtu, što je ovaj i prihvatio. K tomu, Nikola Coleti novčano je potpomagao nastanak djela.

Sebastijanov sin Jakov mlad je stupio u isusovački red, te je ubrzo bio poslan u padovanski kolegij, da pomaže Farlatiju oko dovršenja velikoga djela. Poslije Farlatijeve smrti upravo je na Jakova Coletija prešlo ovlaštenje da nastavi pisati *Illyricum sacrum*. U svojem predgovoru petom svesku, što ga je posvetio zadarskom nadbiskupu Ivanu Carsani, Jakov kaže: "Ne trebam se stidjeti zbog toga što tuđe djelo želim Tebi posvetiti i Tvoju naklonost pribaviti pomoću tuđega truda. Ja sam, naime, otprije nekoliko godina zadužen da skupa s Danijelom Farlatijem pišem Povijest Ilirika." Jakov ističe da je Farlati dogotovio taj, peti svezak, no da je ipak i sam na njemu surađivao. Nešto je malo uradio u šestom svesku, sedmi je gotovo čitav sam izradio. Osmi pak svezak napisao je potpuno samostalno, pa je stoga na njemu i naznačen kao auktor.

Inače je objavio i *Martyroloqium Illyricum* (Mleci 1818.) te raspravu o rodnom mjestu sv. Jeronima: *De situ Stridonis, urbis natalis sancti Hieronymi* (Mleci 1784.). Radeći na *Illyricum sacrum* i proučavajući prikupljenu građu došao je do novih podataka, kojima je dopunio stare spoznaje, ali i ispravio neke netočne tvrdnje. O svemu tome napisao je djelo koje je ostavio u rukopisu. Umro je u Veneciji 1827.

Don FRANE BULIĆ

Obično se kaže da se *Illyricum sacrum* sastoji od osam svezaka, ali zaslugom još jednoga našega, hrvatskog čovjeka, može se reći da ih je zapravo devet. Taj je sjajni čovjek don Frane Bulić, kojega i nema potrebe opširnije

predstavljati. Rodio se u Vranjicu 1846., umro u Zagrebu 1934. Taj "*peccator et indignus presbyter*" - "grešnik i nedostojan svećenik", kako je za sebe dao napisati na svojem sarkofagu, završio je nižu gimnaziju u glagoljaškom sjemeništu na Prikui u Omišu, višu gimnaziju u Splitu, a teologiju u Zadru. U Beču je studirao klasičnu filologiju i arheologiju. U Splitu je bio profesor, pa ravnatelj Klasične gimnazije, odakle ga je austrijska vlast maknula zbog dosljedna nacionalnog uvjerenja i ponašanja. Od tada se potpuno posvetio otkrivanju i proučavanju arheoloških starina u Saloni i okolici, kao i čuvanju Dioklecijanove palače.

Kad je 1900. sudjelovao na II. međunarodnom kongresu kršćanskih arheologa u Rimu, obavijestio ga je generalni vikar iz Foligna da ima kod kuće rukopis koji se odnosi na dalmatinsku Crkvu, koji mu želi pokloniti. Rukopis, na kojemu nije naznačeno ime auktora, sadrži dopune i ispravke za prvih pet svezaka *Illyricum sacrum*. Don Frane je nagađao da je pisac Coleti, pa je odmah rukopis usporedio s onim spisima što ih je ovaj vlastoručno pisao, a čuvaju se u knjižnici Garagnin-Fanfogna u Trogiru. Dao je usporediti sadržaj s dodacima i ispravcima što ih je Coleti ispisao na jednom primjerku *Illyricum sacrum* u Veneciji. Sve se gotovo potpuno podudaralo. Stoga je Bulić rukopis objelodanio pod naslovom *Accesiones et correctiones all'Illyricum sacrum del P. D. Farlati di P. G. Coleti* (Split 1909.).

Evo dakle upravo prigodom stogodišnjice I. svjetskog kongresa za starokršćansku arheologiju, održanog u Splitu i Solinu upravo zaslugom don Frane Bulića, vrijedilo je podsjetiti i na to da je upravo zahvaljujući Buliću spomenuti rukopis objelodanjen nakon što je čamio u tami gotovo stotinu godina. Time se naš don Frane uvrstio među onu nekolicinu znamenitih ljudi koji su zaslužni za stvaranje velebnoga djela *Illyricum sacrum*.

LITERATURA

- Illyricum sacrum*, sv. I-VIII, Venecija 1751 (I), 1753 (II), 1765 (III), 1769 (IV), 1775 (V), 1800 (VI), 1817 (VII), 1819 (VIII).
- Š. Ljubić: *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč, 1856.
- Accesiones et correctiones all'Illyricum sacrum del P. D. Farlati*. Di P. G. Coleti. Objavio F. Bulić kao suplement časopisa *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, Split, 1902-1909.
- F. Šišić: *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb, 1914.
- M. Vanino: "Illyricum sacrum i Filip Riceputi", *Croatia sacra*, 1/1931, str. 259-292.
- M. Vanino: "Illyricum sacrum i začetnik mu F. Riceputi", *Vrela i prinosi*, 1/1932, str. 10-79.
- F. Šišić: "Hrvatska historiografija od XVI. do XX. stoljeća", *Jugoslavenski istorijski časopis*, 2/1936, str. 38-42.
- Zerboni, Gioachino: "Lettere del conte Antonio Bisanti da Cattaro al P. F. Riceputi S. I. (1717-1719)", *Archivio storico per la Dalmazia* 11 (1936), vol. 21, fasc. 122, str. 43-54.
- Hrvatska enciklopedija*, sv. I-IV, Zagreb 1941 (I i II), 1942 (III i IV)
- J. Lučić: "Daniele Farlati", *Historijski zbornik*, 1972-73.
- G. Novak: *Povijest Splita*, sv. I-IV, Split, 1978.

- H. Morović: "Bilješke uz katalog Riceputijeve 'Ilirske biblioteke'", u: H. Morović, *Izbor iz djela*, Split, 1988.
- M. Vidović: *Nikola Bijanković*, Split, 1981.

Kažimir Lučin

ALCUNI CENNI SU AUTORI DELL'OPERA "ILLYRICUM SACRUM"

Riassunto

Lo "Illyricum sacrum" è un'opera di grandiosa mole e di altrettanta importanza per la storiografia croata, in particolare per quanto riguarda la storia ecclesiastica.

Nel suo saggio l'autore si propone di sottoporre all'esame la vita e attività dei tre gesuiti italiani, autori di quest'opera: Filippo Riceputi, Daniele Farlati e Jacopo Coleti, come pure dei due studiosi nostrani, senza dubbio di non poco merito per la realizzazione e il completamento dell'"Illyricum sacrum", cioè di Pacifico Bizza, arcivescovo di Spalato, e di don Frane Bulić, sacerdote e archeologo rinomato.

Filippo Riceputi (1667-1742), dedicatosi da giovane allo studio della storia delle nazioni slave, incominciò a raccogliere sin dall'inizio il materiale necessario per la storia dell'Illyrico, dapprima a Vienna e poi nella stessa Dalmazia dove, mandatovi quale missionario, entrò in rapporti di stretta collaborazione con Ardelio della Bella. Dopo aver compiuto ampie ricerche in archivi d'Italia (in particolare in quelli di Venezia, Roma e Napoli) nel 1720 intraprese un lungo viaggio di studio in varie regioni di Slovenia, Croazia (in particolare lungo il litorale), Montenegro e Albania. Nel viaggio fu accompagnato dal suo collaboratore, Pacifico Bizza. Lungo i 47 anni di lavoro continuo raccolse un'enorme quantità di materiale (all'incirca 300 fascicoli) senza essere riuscito a sistamarlo completamente. Fu così che non arrivò a vedere la pubblicazione del primo volume dell'"Illyricum sacrum".

Pacifico Bizza (1696-1756), oriundo di Rab (Arbe), nella sua opera intitolata "Diarium itineris Illyricani" descrisse il viaggio che aveva fatto insieme con il Riceputi. Bizza intraprese poi parecchi viaggi da solo per verificare e completare il materiale finallora raccolto. Non a caso perciò Farlati dedicò la sua prefazione, premessa all'opera "Illyricum sacrum", proprio a Bizza che chiamò "secondo genitore e autore" di quest'opera. Quale arcivescovo di Spalato Bizza si distinse inoltre per aver allargato il seminario di Cosmi a Spalato come pure per aver fondato il seminario glagolitico a Priko vicino a Omiš (Almissa).

Daniele Farlati (1690-1773), dal 1723 il collaboratore più importante del Riceputi. Dopo aver collaborato con lui lungo un periodo di quasi venti anni Farlati continuò a svolgere da solo per altri 31 anni quest'attività che dedicò tutta alla composizione e al componimento finale dell'opera. Fu così che creò una nuova concezione dell'opera prendendo le diocesi come unità di contenuto fondamentali che poi dispose secondo un ordine geografico. Dopo nove anni di un lavoro del tutto indipendente diede alle stampe il primo volume dell'"Illyricum sacrum". In seguito ne furono pubblicati altri tre volumi, mentre il V, VI e VII volume, dei quali fu indicato lui come autore, uscirono dopo la sua morte.

La pubblicazione di questi tre ultimi volumi torna, senza alcun dubbio, a merito di Jacopo Coleti (1734-1827), il quale ebbe la possibilità di collaborare con Farlati a cominciare già dal V volume. Oltre a redigere la maggior parte del VII volume Coleti compilò completamente da solo l'ottavo volume. Fu perciò che a ragione fu indicato lui come autore di questo volume.

Infine, è per merito di Fon Frane Bulić (1846-1934) che è stato pubblicato il manoscritto di correzioni e aggiunte ai primi cinque volumi dell'"Illyricum sacrum". Secondo accertamenti compiuti dallo stesso Don Frane Bulić il manoscritto in parola risulta essere un'opera di Coleti. Questo volume, pubblicato a Spalato nel 1909 sotto il titolo: "Accessiones et correctiones all' Illyricum sacrum del P. D. Farlati di P. G. Coleti", può essere considerato quindi il nono volume di questa grandiosa opera storica.

Preveo: Ivo Donadini